

Циций Анна Олександрівна

студентка групи ППМ-1-13-2.0д, VI курс, спеціальність «Практична психологія»
aotsytsyi.il13@kubg.edu.ua

Науковий керівник

Лебідь Неля Костянтинівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка
n.lebid@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ «ОБРАЗУ Я» СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Стаття присвячена вивченню психологічних особливостей формування «Образу Я» сучасних підлітків. Здійснено огляд основних теоретичних та емпіричних напрацювань щодо визначення поняття «Образ Я» та його структурних компонентів. Проаналізовано психологічні особливості формування «Образу Я» сучасних підлітків. Представлено авторські результати дослідження психологічних особливостей формування структурних компонентів «Образу Я» сучасних підлітків.

Ключові слова: сучасний підліток; формування; «Образ Я»; фізичний «Образ Я»; психічний «Образ Я»; соціальний «Образ Я».

Актуальність та доцільність досліджень. Під впливом соціально-економічних умов сьогодення, істотно зросли вимоги до людини. Трансформаційні процеси передбачають прийняття швидких та обґрунтованих рішень, вміння брати на себе відповідальність, проявляти активну життєву позицію. Зазначені компетенції залежать, перш за все, від вміння людини адаптуватися до умов середовища, розуміти власні ресурси та адекватно оцінювати себе у просторі та часі. Усвідомлення людиною себе та своїх можливостей відбувається через розвиток самосвідомості та «Я-концепції», які починають формуватися як стійкі утворення в підлітковому віці. Тому, важливим є розуміння психологічних особливостей становлення уявлень про себе сучасних підлітків, а саме їх «Образу Я». У свою чергу, сучасні підлітки – це діти, віком від 9-10 років до 15-16 років, що набагато швидше розвиваються від своїх попередників як фізично, так і психологічно.

Аналіз останніх публікацій. Поняття «Образ Я» в психології й досі залишається дискусійним та суперечливим. Його розглядають у рамках вивчення самосвідомості (С. Рубінштейн, Л. Виготський, А. Леонт'єв, І. Чеснокова та ін.), ототожнюють з «Я-концепцією» (О. Соколова, К. Роджерс,

А. Налчаджян та ін), виділяють як окрему структурну одиницю, що входить до складу «Я-концепції» (Р. Бернс, В. Куніцина, І. Кон, В. Столін).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз психологічних особливостей формування «Образу Я» сучасних підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. За поглядами більшості зарубіжних та вітчизняних вчених (Р. Бернса, І. Кона, О. Іващенко, В. Агапової, І. Баришнікової, Н. Сарджвеладзе, В. Моросанової, Е. Аронової), «Я-концепція» особистості складається із трьох компонентів: когнітивного, емоційно-оціночного та поведінкового (вольового). «Образ Я» – це когнітивний, описовий компонент «Я-концепції», що містить у собі уявлення індивіда про свій зовнішній вигляд, характер, можливості, здібності, місце у соціальній групі. Цей компонент взаємопов'язаний з емоційно-оціночним компонентом «Я-концепції» (самооцінкою), що унеможливорює його вивчення у «чистому вигляді». Поведінковий компонент – це прояв перших двох елементів «Я-концепції» у поведінці [1].

У свою чергу, «Образ Я» включає в себе: фізичний «Образ Я» (Я-фізичне), психічний «Образ Я» (Я-психічне) та соціальний «Образ Я» (Я-соціальне). Під фізичним «Образом Я» розуміють знання та уявлення індивіда щодо своєї статі, статури та зовнішнього вигляду в цілому. Психічний «Образ Я» включає у себе уявлення індивіда про особливості пізнавальної діяльності, до яких входять пам'ять, мислення, увага та особливості характеру та темпераменту: будується розуміння можливостей. Соціальний «Образ Я» – це уявлення про соціальні ролі, соціальний статус та соціальні очікування. Кожна із складових має модальності установки: «Я-реальне» (установки щодо того, як людина сприймає себе та свої можливості зараз), «Я-ідеальне» (установки щодо того, як людина бачить себе у майбутньому) та «Я-дзеркальне» (установки, що пов'язані з тим, як людина думає її бачать інші – «я в очах інших») [1]. Досліджуючи «Образ Я» сучасних підлітків, ми будемо розглядати його крізь призму його компонентів.

Формування уявлень підлітка про себе починається з фізичного образу (фізичний «Образ Я») і поступово переходить до вивчення внутрішньої картини себе (психічний «Образ Я» та соціальний «Образ Я») – від здібностей та можливостей до способу взаємодії зі світом та місцем у соціумі.

Оскільки процес становлення «Я-концепції» та «Образів Я», зокрема, має соціальний характер (формування відбувається у результаті взаємодії та контактів з оточуючими людьми), були виділені такі чинники, що впливають на формування «Образу Я» підлітків: авторитетні дорослі, як значущі інші та їх оцінки щодо особистості підлітка; сімейне оточення, у якому зростає та перебуває дитина (стилі виховання, взаєностосунки у родині та ін.); інформаційний вплив, що має своє вираження у нав'язаних стереотипах, цінностях, ідеалах [2, 4].

Емпіричне дослідження психологічних особливостей формування «Образу Я» сучасних підлітків та його структурних компонентів, проводилося на базі школи I-III ступенів №286 м. Києва упродовж січня-лютого 2015 р. Вибіркову сукупність склали учні двох восьмих класів у кількості 48 осіб (вік 13-14 років; стать – 25 хлопців, 23 дівчини).

Для дослідження фізичного «Образу Я» підлітків та чинників, які впливають на його формування, було використано метод анкетування та проаналізовано дві шкали («здоров'я» та «зовнішність») у методиці на самооцінку Дембо-Рубінштейн (модифікація А. Прихожан).

Аналіз відповідей за шкалами «здоров'я» та «зовнішність» за методикою Дембо-Рубінштейн (модифікація А. Прихожан) показав, що 68% досліджуваних, оцінюючи себе, отримали завищені показники з двох шкал. Вважаючи себе дуже гарними та з міцним здоров'ям, вони не вміють адекватно оцінювати себе та результати своєї діяльності, що вказує на особистісну незрілість підлітків та недостатню сформованість їх уявлень щодо свого фізичного «Образу Я». Цілі, які вони ставлять перед собою, не є стимулом для самовдосконалення та не призводять до дій. Респонденти, що отримали низькі показники (4% та 6%), вважають себе нездоровими та негарними, і не докладають зусиль для зміни

цього. У наслідок чого у них формується негативний фізичний «Образ Я», що, в свою чергу, призводить до внутрішнього конфлікту між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» через недосяжність другого для особистості.

Аналіз відповідей, що були отримані за допомогою методу анкетування показав, що сучасні підлітки обирають прикладом для наслідування тих людей, які мають важливі для них особистісні характеристики (62%). Лише 21% респондентів обирали еталон для наслідування за зовнішнім показником та 15% за їх досягнення. Це не зовсім співпадає з теорією підліткового віку, за якою зовнішність грає важливу роль для підлітка. У наслідок чого, можна зробити висновок, що сучасні підлітки 13-14 років мають більш зрілі погляди щодо вибору ідеалу для наслідування. Для них на перше місце виходять якості та риси характеру особистості, а не зовнішність. Тобто, вплив «фізичного Образу Я» на цілісну систему уявлень про себе – «Образ Я» – зараз не посідає провідного значення. На нашу думку, це може бути зумовлено соціальною та економічною ситуацією в країні.

Для дослідження психічного компоненту «Образу Я» були використані методики «Хто Я?» М. Куна-Т. Мак-Партленда (модифікація Т. Румянцевої), за допомогою якого можна отримати дані щодо цілісного «Образу Я»; «Шкала самооцінки та рівня домагань» Дембо-Рубінштейн (модифікація А. Прихожан) та «Моторна проба Шварцландера».

Тест «Хто Я?» М. Куна-Т. Мак-Партленда (модифікація Т. Румянцевої) проводився у два етапи. Спочатку підлітки за «12 хвилин» повинні були дати 10 відповідей на питання: «Хто Я?» - опис «Я-реального»; на другому – оцінити відповіді, що вказуватиме на їх самовідношення до себе.

Проведений аналіз відповідей показав, що сучасні підлітки живуть сьогоднішнім (використання у самоописах лише дієслів теперішнього часу) і не до кінця «бачать» перспективу майбутнього (відсутність дієслів майбутнього часу); оцінюючи свої відповіді, керуються лише категоріями «подобається» або «не подобається», а це, в свою чергу, вказує на їх максималізм, як традиційну ознаку віку та нестійкість емоційного стану (настрою); у 75% опитуваних при

описі себе переважають позитивні ідентифікаційні характеристики над негативними, що є показником адаптованого стану ідентичності; найбільша кількість відповідей за шкалою «соціальне Я», що вказує на оволодінні підлітками певного репертуару статево-рольової поведінки і дозволяє робити сприятливий прогноз щодо успішності встановлення та підтримки ними партнерських взаємовідносин з іншими людьми; особливу значущість для підлітків мають їх ім'я та прізвиська, як показники їх унікальності та несхожості на інших.

Аналіз рівня самооцінки показав, що лише 33% респондентів мають адекватний рівень самооцінки, що є оптимальним для особистісного розвитку; 31% - неадекватний завищений рівень, що вказує на їх особистісну незрілість і неспроможність правильно оцінити себе; 6% мають занижений рівень самооцінки, що вказує на їх недооцінку себе, невпевненість у своїх можливостях (може призвести до несприятливого особистісного розвитку).

Отримані результати щодо рівня домагань сучасних підлітків вказують на те, що рівень домагань як показник самооцінки за методикою Дембо-Рубінштейн, має більш високі показники прояву, ніж рівень домагань, як показник мотиваційних дій, де переважає низький рівень.

Для доведення статистичної різниці між отриманими результатами рівня домагань був використаний Т-критерій Стьюдента для парних вибірок. Виявлено статистично значуще розходження між змінними, що тестувалися ($p < 0,001$). Отримані дані також знайшли раніше підтвердження у дослідженнях Н. Лебідь [3].

Невідповідність показників з двох методик свідчить про недостатньо розвинену здатність до рефлексії та неадекватну оцінку підлітками структури власної діяльності та себе зокрема.

Сучасні підлітки, говорячи про «Я-ідеальне», назовні демонструють прагнення до «високих цілей», однак на практиці вони проявляють заниження домагань та неготовність до «ускладнення цілей» через бажання уникнення невдачі. Суттєва різниця між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» може спричинити

незадоволення собою та призвести до внутрішнього конфлікту: «можу» - «хочу», що, в свою чергу, призведе до негармонійного «Образу Я» в цілому.

Аналіз міжособистісної взаємодії сучасних підлітків з оточуючими проводився за допомогою методики Т. Лірі. Досліджувався соціальний «Образ Я» - реальний та ідеальний.

На першому етапі дослідження респонденти оцінювали якості та характеристики, які вони мають («Я-реальне»), на другому етапі – якості та характеристики, які б вони хотіли мати («Я-ідеальне»).

На Рис. 1. представлені результати дослідження щодо порівняння «Я-реального» та «Я-ідеального» сучасних підлітків.

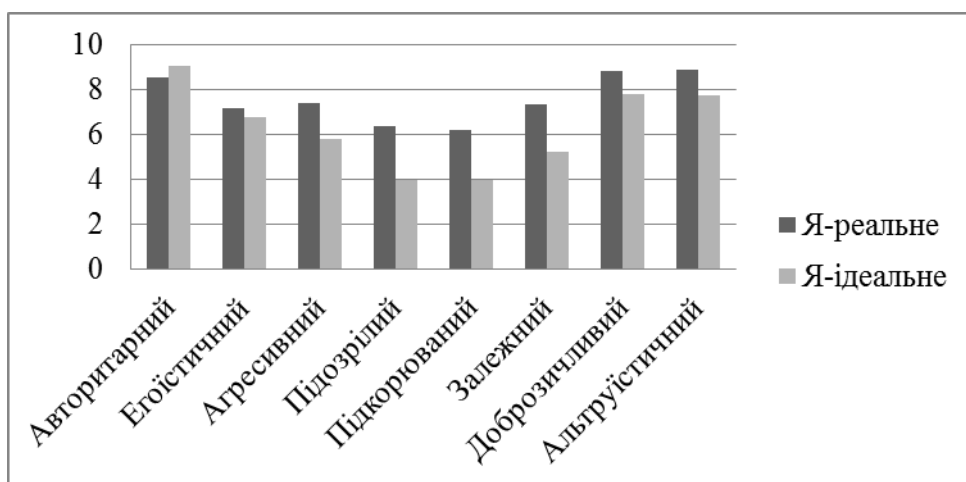

Рис. 1. Порівняльний аналіз «Я-реального» та «Я-ідеального» за методикою Т. Лірі

Аналізуючи середні значення «Я-реального» та «Я-ідеального», можна зробити висновок, що сучасні підлітки в реальному уявленні про себе демонструють залежність від думки інших та захисну поведінку, в той час, коли хотіли б більшої незалежності та самостійності. Це говорить про те, що соціальний «Образ Я» сучасних підлітків у своїх реальних та бажаних уявленнях відрізняється щодо соціального статусу у групі та взаємодії з нею.

Для доведення статистичної різниці між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» у міжособистісній взаємодії, був використаний Т-критерій Стюдента для парних вибірок. Виявлена статистична різниця між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» у міжособистісній взаємодії за шкалами: «агресивний», «підозрілий»,

«підкорюваний» та «залежний» є статистично значимою ($p < 0,001$) та за шкалами «доброзичливий» та «альтруїстичний» ($p < 0,05$).

Стилі виховання та взаємини з батьками досліджувалися за допомогою опитувальника для підлітків «Батьків оцінюють діти» (РОД) І. Фурманова та А. Аладзіна. Аналіз отриманих діагностичних значень показав, що через надмірне піклування та занепокоєння батьків щодо своїх дітей, відбувається перерозподіл влади у родині, де головною стає дитина (підліток) та її потреби. У наслідок цього, відбувається повна відсутність або недостатня кількість заборон та санкцій. Підліток зростає в середовищі, де більшість рішень, що стосуються його, він приймає сам (вибір друзів, професії, використання кишенькових грошей і т.д.). Також спостерігається відсутність єдиного стилю виховання у батьків (від ліберального до авторитарного).

Таким чином, з одного боку, сучасний підліток отримує самостійність та незалежність у прийнятті рішень, що стосуються безпосередньо його, необтяжений заборонами, зростає в атмосфері любові та турботи, з іншого боку – такий тип виховання може провокувати у дитини розвиток демонстративних та істероїдних рис характеру.

Для корекції «Образу Я» дітей підліткового віку, було створено програму тренінгових занять, що спрямована на розвиток особистості підлітка, рівня його самосвідомості та підвищення ефективної взаємодії з іншими, шляхом формування гармонійного «Образу Я». Вона включає у себе три заняття, метою яких є гармонізація компонентів «Образу Я» через усвідомлення сильних сторін своєї особистості, успішна реалізація себе в діяльності та у взаємодії з іншими.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень.

Підсумовуючи, можна констатувати, що формування структурних компонентів «Образу Я» сучасних підлітків багато в чому залежить від середовища та оточення, в якому вони перебувають та можливості їх адекватно оцінювати себе й свої можливості. Діти підліткового віку хоча й намагаються показатися самостійними, однак на практиці виявляється, що вони конформні та залежні

від батьків. Результати дослідження можуть бути використані психологами, педагогами, соціальними працівниками для розробки корекційних і розвивальних програм тренінгів для дітей підліткового віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Куликова Т. А. Семейная педагогика и домашнее воспитание: учеб. [для студ. сред. и высш. пед. завед.] / Т. А. Куликова – М.: Академия. – 232 с.
3. Лебідь Н. К. Рівень домагань як психологічна детермінанта формування цілеспрямованої активності особистості / Н. К. Лебідь // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – 2014. – № 21. – С. 102 – 106.
4. Черкашина А. Г. Особенности самоотношения к образу физического «Я» в зависимости от реальности телесного самовосприятия / А. Г. Черкашина / Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология». – 2012. – № 1 (11). – С. 75 – 91.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ «ОБРАЗА Я» СОВРЕМЕННЫХ ПОДРОСТКОВ

Цыцый Анна Александровна

студентка группы ППм-1-13-2.0д, VI курс, специальность «Практическая психология»
aotsytsyi.il13@kubg.edu.ua

Научный руководитель

Лебедь Неля Константиновна

кандидат психологических наук, доцент кафедры практической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко
n.lebid@kubg.edu.ua

Аннотация. Статья посвящена изучению психологических особенностей формирования «Образа Я» современных подростков. Осуществлен обзор основных теоретических и эмпирических разработок по определению понятия «Образ Я» и его структурных компонентов. Проанализированы психологические особенности формирования «Образа Я» современных подростков. Представлены авторские результаты исследования психологических особенностей формирования структурных компонентов «Образа Я» современных подростков.

Ключевые слова: современный подросток; формирование; «Образ Я»; физический «Образ Я»; психический «Образ Я»; социальный «Образ Я».

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF FORMING OF THE SELF-IMAGE OF MODERN TEENAGERS

Anna O. Tsytsyuy

group PPM-1-13-2.0d, VI course, specialty “Practical Psychology”
aotsytsyi.il13@kubg.edu.ua

Nelia K. Lebid

Ps.D. in Psychology, Associate Professor of Practical Psychology Department of Institute of Human Sciences of Borys Grinchenlo Kyiv University

Abstract. The article is devoted to studying of psychological features of formation "self-image" of modern teenagers. It is done overview of the main theoretical and empirical researches concerning the definition of "self-image" and its structural components. It is analyzed the psychological characteristics of forming of "self-image" of modern teenagers. Our results of research are presented as psychological features of formation of structural components "self-image" of modern teenagers.

Keywords: modern teenager, forming, self-image, physical self-image, social self-image, psychic self-image.